

RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİNİN İRAN TÜRKLERİNİN KİMLİK SÜRECİNE ETKİLERİ

ZÜHRE NUR CELEP*

ÖZ

İran coğrafyası Selçukluların bu bölgeye hâkim oldukları XI. yüzyıldan, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan zaman diliminde genel itibariyle farklı Türk kökenli hanedanlıklar tarafından yönetilmiştir. Ancak 1925 yılı itibariyle Rıza Şah Pehlevi'nin başa geçmesiyle birlikte İran'da Fars kimliğini merkeze alan ve diğer kimlikleri pasifize etmeye dayalı kimlik inşa etme süreci başlatılmıştır. Nitel araştırma yöntemi ile kaleme alınan bu çalışmanın amacı, Rıza Şah Pehlevi döneminde uygulanan söz konusu politikaların İran'da yaşayan Türk topluluklarının kimlik sürecine etkisini incelemektir. Rıza Şah'ın Farslaşma politikalarına İran'da Türk topluluklarının verdiği reaksiyon ne olmuştur, İran'da Türk kimliğinin şekillenmesine bu politikaların tesiri nasıldır, İran'da Türk milliyetçiliği söylemlerinin artışına bu politikaların etkisi nasıldır, İran Türklerinin kimlik söylemi içerisinde Fars ve Türk etnik kimliğinin yeri nasıl konumlanmıştır şeklindeki sorulara cevap aramaktadır. Söz konusu çalışma, İran'da Türk kimliğinin yeri ve konumunun tespiti konusunda güncelliğini de koruyan önemli bir meseleyi aydınlatması bakımından önemlidir. Araştırmanın bulguları ise şu şekildedir: Azerbaycan Türklerinin bir kısmı İranlılaşma-Farslaşma söylemine hizmet eden bir kimlik anlayışı benimseyerek Farslaşma politikasının ve Fars kimliğinin etkisi altında kalmışken büyük çoğunluğu ise

* Dr., Sakarya/TÜRKİYE, znurpeh@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-4917-6034

kendi kimlik bilincine sahip çıkma ve Türk kimliğini öne çıkarma eğilimleri göstermiştir. Kaşkaylar ise söz konusu dönemlerde aşiret asabiyesi ruhuyla hareket etmişler ancak bu zaman zarflarında güçleri ve nüfusları büyük oranda ortadan kaldırılmıştır. Sünni mezhebe mensup olan Türkmenlerde ise Sünnilik ve aşiret asabiyesi, kimlik ve milli kimlik oluşumuna yoğun bir şekilde etki etmiştir. Türkmenlerin kimlik ve milli kimliklerine en bağlı olan ve geleneksel özelliklerini en çok koruyan Türk grubu olmalarının sebebi, mensup oldukları Sünni mezhebin, kimlikleri ve milli kimlikleri üzerindeki şekillendirici etkisi ve buldukları coğrafyadan dolayıdır. Şahsevenler ve Halaçlarda aşiret asabiyesi diğer Türk aşiretlerine göre daha azdır. Sayıca az olmaları da asimile sürecinde etkili rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Farslaşma, İran, İran Türkleri, Kimlik, Rıza Şah Pehlevi

**THE EFFECTS OF REZA SHAH PEHLEVI PERIOD ON
THE IDENTITY PROCESS OF IRANIAN TURKS**

ABSTRACT

The Iranian geography was generally ruled by different dynasties of Turkish origin from the 11th century, when the Seljuks dominated this region, until the first quarter of the 20th century. However, with the rise of Reza Shah Pahlavi in 1925, a process of identity construction was initiated in Iran, centering on Persian identity and based on the pacification of other identities. The aim of this study, written with the qualitative research method, is to examine the impact of the aforementioned policies implemented during the Reza Shah Pahlavi period on the identity process of the Turkish communities living in Iran. It seeks answers to questions such as what was the reaction of the Turkish communities in Iran to Reza Shah's Persianization policies, what was the impact of these policies on the formation of Turkish identity in Iran, what was the impact of these policies on the increase of Turkish nationalist discourse in Iran, and how was the place of Persian and Turkish ethnic identity positioned within the identity discourse of Iranian Turks. The study in question is important in that it sheds light on an important issue that is still relevant, namely the determination of the place and position of Turkish identity in Iran. The findings of the research are as follows: While some of the Azerbaijani Turks have adopted an identity understanding that serves the discourse of Iranianization and Persianization and have been under the influence of the Persianization policy and Persian identity, the vast majority have shown a tendency to protect their own identity consciousness and to highlight their Turkish identity. The Qashgais acted with the spirit of tribal solidarity during these periods, but their power and population were largely eliminated during this time. Among the Turkmens who belong to the Sunni sect, Sunnism and tribal solidarity have had a strong influence on the formation of identity and national identity. The reason why Turkmens are the Turkish group that is most loyal to their identity and national identity and most preserving their traditional characteristics is due to the shaping effect of the Sunni sect they belong to on their identity and national identity and the geography they are

located in. The tribal solidarity among the Shahsevan and Kalaj tribes is less than that of other Turkish tribes. Their small numbers also played an effective role in the assimilation process.

Keywords: Identity, Iran, Iranian Turks, Persianization, Reza Shah Pahlavi.

GİRİŞ

Çalışmamızın çeşitli kısımlarında geçen ve ilgili konunun anlaşılmasında önemi haiz olan bazı kavramları burada açıklamak yararlı olacaktır. Bunların en önemlileri arasında kimlik, milli kimlik ve milliyetçilik gibi kavramlar yer almaktadır. Geçmişten günümüze insanlar, aidiyet duygusu ve bir kimliğe mensup olma çabası içerisinde hareket etmişlerdir. Bu doğrultuda “Ben kimim? nereden geldim?” gibi soruları zihinlerinde canlandırıp yanıt arama çabasına girmişlerdir. Psikoloji biliminin önemli isimlerinden A. Maslow’un çizmiş olduğu meşhur ihtiyaçlar hiyerarşisi dikkate alındığında ergenlik döneminde kimlik ve buna bağlı olarak da statü ve bağlılık, aidiyet ve yüksek benlik duygusunun en temel ihtiyaçlardan biri olduğu görülmektedir. İnsanlar yeme içme ve güvenlik ihtiyacını karşıladıktan sonra kimlik ve aidiyet ihtiyacına yönelmektedir¹. Ayrıca kimlik; aidiyet duygusunun yanında isteklerimiz, hayallerimiz, kendimizi tanımamız, yaşama-ilişki kurma ve tanınma biçimimizi de ifade etmektedir². Kimlik kavramını, bir kişiyi diğerinden ayıran temel farklılıklar olarak tarif edebilmek mümkündür. Diğer bir anlamla bireylerin etnik, ulusal, dinsel vb. gibi belirgin ortak özelliklere dayalı olarak gruplar veya kategoriler aracılığıyla başkalarıyla bağ kurmasını veya bağlantı kurmasını sağlayan benzerlikler olarak ifade edilebilir³. Ulusal/milli kimlik kavramı, Fransız Devrimi ile ortaya çıkmış olup özellikle ulus-devletler yaygınlaşmaya başladığında bu kavram odak noktası haline gelmiştir. O zamana kadar kimliğin şekillenmesinde önemli bir araç olan din ve etnik kimlikler işlevselliğini yitirmeye başlamıştır. Bu bağlamda devletler kendilerinin tabiiyeti altında bulunan kitleleri -vatandaşları- tek bir kimlik altında toplamayı amaç edinen bir politika takip etmeye başlamışlardır. Bu bağlamda bu ortak kimliğin temelini aldığı araçlar ise milli dil ve kültür olmuştur⁴. Çağdaş düşünürler arasında milli kimliğe çeşitli anlamlar yüklenmiş ve çeşitli düşünür ve araştırmacılar tarafından tanımlamalar geliştirilmiştir. A. D. Smith, milli kimliği milliyetçiliğin temeli olarak görmektedir. Milli kimliğin, ulusların ayırt edici mirasını oluşturan değer, sembol,

- 1 Ali Kuşat, “Bir Değerler Sistemi Olarak Kimlik Duygusu ve Atatürk”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 15, 2003, s.49.
- 2 Celalettin Yanık, “Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi”, **Kaygı**, 2013, s.227.
- 3 Ferhad Nusreti Nejad, **Dovlet ve Hoviyet: Modern Şoden-i Devlet ve Ber Saht-ı Hoviyet-i Seraseri Der Dovre-yi Pehlevi-yi Evvel**, Neşr-i Agah, Tahran 2022, s.18-20.
- 4 Ufuk Şimşek, Selçuk Ilgaz, “Küreselleşme ve Ulusal Kimlik”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 9, S 1, 2007, s.193-194.

anı, mit ve gelenek örüntülerinin yeniden üretilmesi ve yeniden yorumlanması olduğuna inanır. Ona göre kişinin kimliğini tespit etmek onların kültürel unsurlarıyla ilişkilidir⁵.

Kimlik tartışmaları İran'da ilk olarak Meşrutiyet döneminde başlamış, Rıza Şah döneminde belirgin hale gelmiş ve Muhammed Rıza Şah döneminde zirveye ulaşmıştır⁶. Meşrutiyet aydınları milli kimliği, buldukları dönemin de şartlarından etkilenerek İran vatandaşlarının özgürlüğü ve hâkimiyetin millete devredilmesiyle açıklamışlardır. Bu dönemde milli kimlik tanımı, İslam kültürü ve İran kültürünün etkileşimi şeklinde ele alınmıştır⁷.

İran'da milli kimlik oluşturma çabalarını sistemli olarak siyasi platforma taşıyan figür ve dönem olarak Rıza Şah ve onun dönemi kabul edilmektedir. Rıza Şah, İran'da milli kimliği birleştirme amacıyla olan ilk siyasetçidir. Rıza Şah iktidara geldikten sonra kimlik oluşturma çabası bağlamında İslam öncesi şahları ve antik İran medeniyetini yüceltme ve Arkaik milliyetçilik (Bastangerayi) yaklaşımlarını ön plana çıkarma gibi girişimlerde bulunmuştur⁸. Bunun nedeni antik İran toplumunun gelişmiş olduğuna inanılması ve bu dönemden ilham alınarak toplumun modernleşmeye daha kolay ayak uydurulabileceği düşüncesidir⁹. Rıza Şah bastangerayi düşüncesini teşvik ederek aslında kendi yönetimine meşruyet kazandırmak istiyordu¹⁰. Rıza Şah döneminde Batı kültürünün de etkisiyle kimlik inşa edilirken Şii mezhebine ve bunun İran kültürüne etkisine karşı bir mesafe ve kayıtsızlık gözlemlenmektedir¹¹.

Milliyetçilik kavramı, yurttaşlık, yurtseverlik, popülizm, etnizm, etnosantrizm, yabancı düşmanlığı, şovenizm, emperyalizm...” gibi terimleri bünyesinde barındırmakta ve

5 Nusreti Nejad, **a.g.e.**, s.20-22.

6 Tohid Moharremi, “Hoviyet-i İrani, İslam-i Ma”, **Hoviyet Der İran, Ruykerd-i Siyasi, İçtimai, Ferhengi, Edebi Be Hoviyet ve Buhran-ı Hoviyet Der İran**, Tahran 2004, s.73.

7 Hadi Hanigi, “Hoviyet ve Goftemanhayi Hoviyet Der İran”, **Hoviyet Der İran, Ruykerd-i Siyasi, İçtimai, Ferhengi, Edebi Be Hoviyet ve Buhran-ı Hoviyet Der İran**, Tahran 2004, s.10.

8 Ali Ekber Kemali Erdegani, “Bohran-ı Hoviyet ve Evamil-i Teşdid-i An Der İran”, **Hoviyet Der İran, Ruykerd-i Siyasi, İçtimai, Ferhengi, Edebi Be Hoviyet ve Buhran-ı Hoviyet Der İran**, Tahran 2004, s.324.

9 Emin Deylemiyi Mazi, “Hoviyetsazi-yi Milli Der Dovran-ı Pehlevi-yi Evvel”, **Neşriye-yi Zamane**, 1386 (2007), s.82.

10 Moharremi, **a.g.m.**, s.73.

11 Ahmed Tagibzade, “Hoviyet-i Milli ve Evamil-i Buhran-ı An Der İran”, **Hoviyet Der İran, Ruykerd-i Siyasi, İçtimai, Ferhengi, Edebi Be Hoviyet ve Buhran-ı Hoviyet Der İran**, Tahran 2004, s.336.

RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİNİN İRAN TÜRKLERİNİN KİMLİK SÜRECİNE ETKİLERİ

ayrıca millet, milliyet, etnisite, kültür, ırk, ırkçılık, halk, yurtseverlik vb. diğer terimlerle de giriftleşmiş ve bir belirsizlik hâkim olmuştur. Bu nedenle de bu kavramla ilgili çok fazla tanımlandırma yapılmıştır¹². Genel kabul gören tanımlardan bir tanesi Büyük Larousse adlı ansiklopedik sözlükte yer almaktadır. Söz konusu sözlükte milliyetçilik, siyasi bağlamda ele alınmakta olup dil ve kültür bağlarıyla sentezlenen toplulukların millet olma bilincine varıp bağımsız bir devlet ideolojisiyle hareket ettikleri siyasal oluşum şeklinde tanımlanmaktadır. Söz konusu tanımın yapılmasındaki zihinsel arka planda, imparatorlukların dağılmasıyla milli devletler kuran halkların esas alınması vardır. Buna örnek olarak çok uluslu devletler gösterilebilir¹³.

Milliyetçiliğe dair bir diğer tanımlama ise “siyasi oluşumla milli hissiyatın sentezinden doğan bir ürün” şeklinde yapılmaktadır¹⁴. Ve yine bir diğer tanımlamaya göre ise milliyetçilik; bireyde genetik, fiziksel, kültürel, toplumsal ve doğal koşulların bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Değerler ve maneviyatın önemli bir sembolü olan milliyetçilikte toplumun menfaati bireyin menfaatinden daha üstün tutulmaktadır¹⁵. Milliyetçilik genel anlamda ele alındığında iç ve dış dünyaya karşı özerklik ve kimlik kazanımını sağlayan, bu kimliğin değerlerini muhafaza eden, müşterek tarih, kültür ve toprak parçasını paylaşan, bünyesinde barındırdığı tüm insanları siyasi çerçevede birleştiren, bu çerçevenin dışında kalanları yabancı olarak algılayan bir kavramdır¹⁶. Bazı araştırmacılar ise milliyetçilikte etnisitenin önemi üzerinde durmuştur¹⁷. Gellner ve E. J. Hobsbawm ise milliyetçilik kavramını politik birim ile milli birimin uyumluluğu şeklinde açıklamıştır¹⁸. Öte yandan Ali Şeriatî ise milliyetçilik kavramının, Avrupa ırklarının kendilerini diğer tüm ırklardan üstün tutması perspektifine dayandırdıklarını belirtmektedir¹⁹.

12 Temuçin F. Ertan, Orhan Örs, “Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir?”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 62, Bahar 2018, s.41.

13 Halit Can, **Milliyetçilik, Din ve Laiklik**, Marifet Yayınları, İstanbul 2004, s.16.

14 E. J. Hobsbawm, **1780’den Günümüze Milliyet ve Milliyetçilik**, “**Program, Mit, Gerçeklik**”, Çev. Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010, s.24.

15 Mehmet Emin Bars, “Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 4, S 2, 2017, s.39.

16 Gün Taş, **İran’ın Ulusal Bütünlüğü ve Güney Azerbaycan Sorunu**, Binyıl Yayınevi, Ankara 2016, s.39.

17 Craig Calhoun, **Milliyetçilik**, çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s.76.

18 Hobsbawm, **a.g.e.**, s.23.

19 Ali Şeriatî, **İran ve İslam**, çev. Kenan Çamurcu, Fecr Yayınları, Ankara 2016, s.89-91.

İran milliyetçiliğine gelindiğinde ise İran’da milliyetçilik anlayışının tanımına dair çeşitli yorumlar getirilmiştir. Bu tanımlar üzerinde pek fazla görüş birliği yoktur. Bazı kaynaklar milliyetçiliği, bir milletin üyelerinin ulusal kimlikleri konusunda gösterdikleri tutumlar ya da bir milletin özerkliklerini elde etmeye çalışırken sergiledikleri faaliyetler olarak değerlendirmektedir. Başka bir yoruma göre milliyetçilik, kimlik ve kişiliğin oluşumuyla ilgili aidiyet, sadakat ve itaat duygusunda kristalleşen, zaman ve mekândan büyük ölçüde etkilenen siyasal bir duygu ve eğilimdir. Seyyid Ayetullah Mirzayi İran’da toplumsal, antik ve dini olmak üzere üç farklı milliyetçilik türü olduğuna işaret etmektedir²⁰. Yine bir diğer yorum milliyetçilik anlayışına yaklaşımda dört esasın olduğu birincisi İran’ın tarihi geçmişten beri var olduğunu, ikincisi İran’ın büyüklüğünün ve azametinin eski dönemlerde aranması gerektiğini, üçüncüsü Arapların kılıç zoruyla İran’a dayattığı İslam’ın İran’ın sorunlarından ve çöküşünden sorumlu olduğu iddiası, dördüncüsü İranlıların Ari ırkından olduğu ve Avrupalılarla bir tür akrabalık bağı olduğu iddiasıdır. Bu ideoloji, İran’da kendine özgü yönleriyle, her zaman entelektüalizmin temel kavramlarından biri olarak kabul edilmiş ve İranlı aydınlar, İran’ın Batı’yı örnek alarak ilerlemesi gerektiği yönündeki bütün düşüncelerini bu kavrama dayandırmışlardır²¹.

Hoşeng Tala’a İran milliyetçiliğinin temelini günümüz İran topraklarında milattan önce İran Devleti kurulmasıyla doğduğunu ileri sürmekte ve milletin kan ve toprak parçasının birleşimiyle oluştuğunu, milliyetçiliğin de bunun bir sembolü olduğunu belirterek milliyetçiliğe ırkçı bir yorum getirmiştir²².

İran’da milli kimlik ve milliyetçiliğe dair tanımlamalar yapılırken İran’da yaşayan etnik unsurlar göz ardı edilmiştir. Bu göz ardı edilmenin ilk kıvılcıkları Rıza Şah Pehlevi döneminde başlamıştır. Bu bağlamda söz konusu döneme kadar çeşitli Türk hanedanları ve imparatorlukları, tebaalarına etnik değerlerini dayatmadan İran’ı yönetmiştir. Ancak, Pehlevi hanedanının kurulması, kurucusu Rıza Şah’ın sistematik bir kimlik ve İran milliyetçiliği yaratmak ve teşvik etmek için tasarlanmış katı önlemler başlatmasıyla bu eğilimden önemli bir sapma gerçekleşti. Rıza Şah ulus-devlet inşa etme kapsamında başlattığı Ari ırkına dayalı Fars milliyetçiliğiyle bu kimliğin ve etnisitenin siyasallaşmasına yol açtı. Pehlevi Hanedanı yönetimindeki İran’ın ilk ulus-devletinde kimlik politikalarının

20 Seyyid Ayetullah Mirzayi, “Nasyonalizm ve Kavmiyyet Der İran”, **Mecelle-yi Cameşenası-yi İran**, S 1, 2017, s.33-59.

21 İbrahim Hasan Nevruzi, “Vakavi Nakş-i Ruşenfikran-i İrani Der Tekvin-i Nasyonalizm ve Şebe-yi Modernism”, **Faslname-yi İlmi Camee-yi Şenasi-yi Siyasi-yi İran**, 2020, s.2542.

22 Hoşeng Tala’a, **Nasyonalizmi İrani**, İntişarat-ı Samarqand, Tahran 2017, s.20-23.

RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİNİN İRAN TÜRKLERİNİN KİMLİK SÜRECİNE ETKİLERİ

ortaya çıkması, özellikle ülkedeki Türkler arasında etnik kimliğin sağlamlaşmasına yol açtı. Pehlevi Hükümetinin eğitim politikaları, vatandaşları Fars kimliğini ve kültürel değerlerini benimsetmeyi veya dayatmayı amaçlamıştır. Bu dayatmalar Türklerin bir kısmının direnişiyle karşılaşırken Ahmed Kesrevi ve Mahmud Afşar gibi Türk kökenli bazı aydınlar ise Türklere karşı bir tarih anlatımı içerisine girdiler²³.

I. Rıza Şah ve İran Türklerini Pasifize Etme Politikaları

Rıza Şah Pehlevi'nin (1921-1941) iktidara gelmesiyle birlikte İran'da yaklaşık bin yıl süren Türk yönetimi sona ermiş ve Fars milliyetçiliği ideolojisine sahip bir lider tarih sahnesine çıkmıştır. Bu yeni sima, kendisinden önce veya kendisiyle aynı dönemde yaşamış olan bazı Fars milliyetçiliği²⁴ yapan (Mahmud Afşar, Muhammed Ali Furuği, Ahmed Kesrevi, Mirza Abdürrahim Talibzade, Hüseyin Kazımzade, Taki Arani vd.) gibi ideologlardan ve mevcut dönemde dünyaya hâkim olan milliyetçilik söylemlerinden de etkilenecek Fars etnik temelli bir ulus-devlet inşa etme sürecine başlamıştır.

Ulus-devlet inşa etme süreci içerisinde İran'da Fars olmayan etnik unsurların (başta Türkler olmak üzere Araplar, Kürtler ve Beluçlar) etnik kimlikleri, dilleri, tarihi geçmişleri görmezden gelinmiş ve devletin tüm imkân ve araçları kullanılarak gayri Fars unsurlara Fars kimliği dayatılmıştır. Etnik kimlikler arasında en büyük yekûnu oluşturan Türkler hem nicelik olarak fazla olmaları hem de bu dönemin resmî politikalarına karşı sahip oldukları kimliksel hassasiyet gibi özellikleri dolayısıyla bu politikalarından en fazla etkilenen unsurların başında gelmekteydi. Fars milliyetçiliği kapsamında ele alınan bu politikalar, bu dönemden başlayarak sonraki dönemlerde de devam edecek şekilde ilmek ilmek işlenmiş ve İran Türklerinin bir kısmı arasında başarılı sonuçlar doğurmuştur. Bu politikalar başta eğitim kurumları olmak üzere günlük hayatta, konuşma dilinde değişimi zorunlu kılacak kadar geniş boyutlu olarak düşünülmüş ve tedrici olarak etnik unsurların reaksiyonlarını ve isyan hareketlerini dengede tutacak şekilde uygulamaya geçirilmiştir. Rıza Şah'ın Türk topluluklarına yönelik uyguladığı Farslaştırma temelli politikaları; etnik kimlik, dil ve tarihî geçmişlerini yok sayma, günlük konuşmada, resmî kurumlarda ve eğitim dilinde Farsçayı zorunlu kılma ve Farsça konuşmayanlara maddi cezalandırmalar getirme,

23 Mojtaba Heidari, "Iranian Turks in Nation-Building Process: First Pahlavi Era", **Sosyal Bilimler Dergisi**, C 8, S 1, 2023, s.76-78.

24 Pehlevi hanedanının kurulması ile Fars milliyetçiliği ideolojisi; İran'ın Aryan yurdu olduğu ideası, Arkaik İran tarihine vurgu ve yüceltme (bastangerayi), Araplar, Türkler ve İslam'a karşı beslenen nefret olmak üzere üç temel çerçeve üzerinde kuruldu. Bk. Ata Şahid, **İran'da Türk Kimliğinin Siyasallaşması**, Sosyoloji Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2025, s.71-72.

yer, mekân ve coğrafi isimleri Farsçaya dönüştürme, Farsça dışında isim ve soy isim konulmasının yasaklanması, aşiretlerin konfederasyon yapısını ortadan kaldırmak ve onları pasifize etmek için Taht-ı Kapu adıyla anılan zorunlu yerleşik hayata geçirme, Türk aşiretlerinin yoğunluklu olarak buldukları bölgeye Farsları yerleştirme, silahsızlandırma gibi başlıklar altında değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki söz konusu politikalar uygulanırken bu toplulukların sahip olduğu bazı özellikler de dikkate alınmıştır. Örneğin; Rıza Şah'ın Azerbaycan Türkleri gibi Fars olmayan ve yerleşik hayat tarzına sahip gruplar üzerinde uyguladığı politikalar genel itibariyle onların etnik kimliklerini, dillerini ve tarihi geçmişlerini yok sayma ve Fars kimliğini ve Farsçayı dayatma şeklindeyken; Kaşkaylar, Şahseverler, Türkmenler, Halaçlar gibi konargöçer ve aşiret temelli hayat tarzına sahip Türk topluluklarına yönelik uyguladığı politikalar; henüz Savunma Bakanı iken uygulamaya koymaya başladığı silahsızlandırma ve pasifize etme politikaları ile iktidara geçtikten sonra uygulamaya koyduğu Taht-ı Kapu gibi uygulamalar oluşturmaktaydı. Bu politikaları İran Türklerinin milli kimliğini pasifize etmeye yönelik gerçekleştirilen girişimler olarak değerlendirdiğimizden sosyo-kültürel ve ekonomik kapsamlı inceledik.

I. 2. Sosyo-Kültürel İçerikli Politikalar

Rıza Şah döneminde İran Türklerine uygulanan sosyo-kültürel içerikli en önemli politika dil eksenli olmuştur. Bu bağlamda Rıza Şah döneminde Farsça zorunlu kılınarak Farsça dışındaki tüm diller eğitim, günlük konuşma, basın-yayın gibi alanlarda yasaklanmıştır²⁵. Pehlevi Hükûmeti eğitim kurumlarında Farsçayı zorunlu ve kalıcı kılmak adına Farsçayı iyi bilen öğretmenler ana dili Farsça olmayan, Farsların dışındaki etnik grupların meskûn oldukları diğer bölgelere gönderilmiştir. Yine Türk nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu İran'ın Azerbaycan eyaletine ise Mohseni gibi Fars milliyetçisi valiler atanmış ve bu vali Türkleri aşağılama ve Türkçe konuşanları cezalandırma yöntemine başvurmuştur²⁶. Yine bu dönemde yer ve mekân isimlerinin Farsçalaştırılması uygulaması da başlatılmıştır. Muhammed Ali Furuği tarafından tesis edilen Ferhengistan Kurumu; yabancı kelimeleri Farsçadan temizlemeyi ve Farsça dışındaki kelimeler yerine yeni kelimeler bularak/türeterek yeni bir dil oluşturma yönünde bir misyona da sahipti²⁷. Bu bağlamda Tebriz'de

25 Yılmaz, a.g.m., s. 72.

26 Perviz Zare Şahmersi, **Tarih-i Zeban-ı Türki Der Azerbaycan**, Tebriz 1385 (2006), s.82.

27 İsmet Zarae, **Tesir-i İkdamat-ı Atatürk Ber Seyri Modern Şoden-i İran Zamanı Rıza Şah**, Yüksek Lisans Tezi, Sistan-Belucistan 2012, s. 71.

RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİNİN İRAN TÜRKLERİNİN KİMLİK SÜRECİNE ETKİLERİ

bulunan Acıçay'ın Telh rud'a; Azerbaycan'daki Karadağ silsilesinin Siyah Kuh'a; Azerbaycan Eyaleti'nin Ostan-ı Sevvom'a; Tebriz'deki Şah Gölü'nün Şehr-i Şah'a Urmiye'nin Rızaiye'ye, Sultanabad'ın Arak'a²⁸, Türkmen Çölü ve Astarabad'ın kapısı olarak nitelendirilen "Akkale"nin "Pahlavi durr"a dönüşümü, Farsçalaştırılan yer ve mekân isimlerine örnek olarak gösterilebilir²⁹. Bunların yanı sıra tabelalarda, mağaza önlerinde, hatta kartvizitlerde bile Farsça dışındaki dillerin kullanımı yasaklanmıştır³⁰. Yine bu dönemde Türkçe isim ve soyadı almak da yasaklanmıştır³¹.

Rıza Şah döneminde sosyo-kültürel kapsamlı yürütülen Farslaştırma politikalarının bir alanı tarih yazımı konusunda kendini göstermekteydi. İktidarının meşruiyetini sağlamak ve sağlamlaştırmak amacıyla din ve geleneğin karşısına milliyetçilik ve milli tarih yazımını oluşturmaya ve yerleştirmeye çalışan Pehlevi Hükûmeti, arkaik³² milliyetçiliğin öne çıkarılması bağlamında antik İran tarihine ilişkin çeşitli telif ve tercüme çalışmalarına özel önem atfetmiştir. İran tarihinde ilk kez bu dönemde milli bir boyut kazanan resmi tarih yazıcılığı oluşturulmuş ve Pehlevi idaresi bu tarih yazıcılığının ayrılmaz bir parçası haline getirilmiştir. Toplumsal kesimler arasında siyasi ve kültürel seçkinler olarak tarif edebileceğimiz aydın kesim de milli tarih yazıcılığı doğrultusunda çalışmalar yaparak Farslaştırma temelli bir tarih yazımı ortaya çıkarmışlardır³³. Ancak bu dönemdeki Fars milliyetçiliği eksenli çalışmalar kaleme alan tarihçiler antik tarihini ve kültürünü öne çıkarırken diğer milletlere, onların tarihlerine ve kültürlerine yönelik aşağılayıcı ve üstenci bir bakış açısı da ortaya koymuşlardır. Bu bakış açısı daha çok Araplara ve Türklere yönelikti. Bu bağlamda Hasan Pirniya, Abbas İkbâl Aştıyani, Gulam Rıza Reşidi Yasemi gibi Rıza Şah döneminin önemli isimleri de İran milliyetçiliği adı altında Aryan ırkının üstünlüğü ve Fars milliyetçiliği ideolojisini eserlerinde işlemişler ve söz konusu eserlerde Aryan ırkı ve Arkaik İran tarihi yüceltilerek diğer milletler ve onların tarihlerine karşı üstenci bir söylem ve yaklaşım benimsemişlerdir³⁴. Yine Azerbaycan kökenli

28 Ervand Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s.115.

29 Firoozeh Kashani-Sebat, **Sınır Kurguları İran Ulusunun Şekillenmesi (1804-1946)**, çev. Duygu Şendağ, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, s.281.

30 Abrahamian, **a.g.e.**, s.115.

31 San'an Azer, **İran Türkleri**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1947, s.17.

32 Farsça'da bastangerayı şeklinde ifade edilen ve İran'ın oldukça ihtişamlı olduğu tasavvur edilen antik geçmişine vurgu yapmak için kullanılmaktadır.

33 Ali Muhammed Tarafdari, "Oham Tarih-i Mukaddes", s.223-224.

34 Ali Asghar Beghdili, Sepide Afşar Rızai, Mehdi Golcan, Alirıza Alisufi, "Rıza Şah ve

en önemli Fars milliyetçilerinden biri olan Ahmed Kesrevi de panfarsist politikalara hizmet eden söylemlerde bulunmuş ve bu ideolojisinin yansımaları kaleme aldığı kitaplara işlemiştir. Ahmed Kesrevi, *Azeri ya Zeban-ı Bastan-ı Azerbaycan* adlı kitabında hicri tarihin önceki asırlarına kadar Azerbaycan halkının Aryan ya da İran kökenli, dilinin de Ari kökenli olduğunu belirtmiştir. İslam ile birlikte Arapların kendi yaşadıkları kurak coğrafyadan İran ve özellikle de Azerbaycan gibi yeşilliğin bol olduğu coğrafyaya göz diktiklerini belirten Kesrevi, Azerbaycanlıların dillerinin ve soylarının onlarla birlikte yok olduğunu ifade etmektedir. O, Türklerin ise bu bölgeye Selçuklu döneminden itibaren aşiret göçleriyle birlikte geldiğini ifade etmiştir. Yine o, Safeviler zamanında Türkçenin saray dili olduğunu, ancak yazı dilinin tüm ülkede Farsça olduğunu, Azerbaycanlıların dilinin Türkçe olmasına rağmen kitap yazımı ve mektup yazımında Farsça dışında başka bir dil kullanmadıklarını ileri sürmüştür. Azerbaycan’da Türkçe kitap ve bir şeyler yazıldığını ancak onun hevesten başka bir şey olmadığını da eklemiştir. Yine o, Meşrutiyet’in ardından bazı isimlerin Azerbaycan’da Türkçe gazete çıkarmak istediğini ve dilin Türkçe olması gerektiğini ve bu taktirde öğrencilerin sıkıntılarının azalacağını söylediğini, ancak bu durumun bundan daha ileri gitmediğini ve kimsenin Farsçadan vazgeçmediğini belirtmiştir. Osmanlıların Azerbaycan’ı kendilerine çekme çabalarının da tam tersi sonuç verdiğini, Azerbaycanlıların Türkçülük yapmak yerine Farsçayı aileler arasında yaygınlaştırmaya çalıştığını da ifade etmiştir.³⁵ Yine Kesrevi, Türkçeyi, okuma yazma bilmeyen –cahil- kesimin dili olarak nitelendirmiş ve bu dile geçici ve dayatılmış dil, kan dökücü ve yağmacıların dili gibi olumsuz sıfatlar yüklemiştir³⁶. Yine önemli Fars milliyetçilerinden Taki Arani’nin kaleme aldığı *Azerbaycan Ya Yek Mesele-ye Heyâti ve Memâti-ye İran* (Azerbaycan yahut İran’ın Ölüm Kalım Meselesi) adlı çalışması da Türklere yönelik olumsuz ibareler kullanması bakımından önemlidir. Nitekim bu yazıda Azerbaycan halkının, “doğunun vahşileri” ve “kan içen” gibi olumsuz sıfatlar yüklenen Moğollar tarafından Türkleştirildiği ve bu bölgede Türkçenin ortadan kaldırılarak yerine Farsçanın yaygınlaştırılması gerektiği ifade edilmiştir³⁷. Bu yaklaşım tarzı günümüzde İran eski çağ tarihi yazımıyla meşgul olan İranlı

İran’da Milli Tarih Yazım Projesi”, Çev. Zühre Nur Celep, **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 4, S 8, 2022, s.1014-1023.

35 Ahmed Kesrevi, **Azeri Ya Zeban-ı Bastan-ı Azerbaycan**, 1946, s. 9-23.

36 Perviz Zare Şahmersi, **Tarih-i Zeban-ı Türki Der Azerbaycan**, Tebriz 1385 (2006), s.86-90.

37 Yalçın Sarıkaya, **Tarihî ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran’da Milliyetçilik**, Ötügen Yayınları, İstanbul 2008, s.101.

RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİNİN İRAN TÜRKLERİNİN KİMLİK SÜRECİNE ETKİLERİ

araştırmacıların önemli bir kısmında da görülmekte olup bu yazarlar, eserlerinde Aryan ırkını ve tarihini yüceltirken özellikle Araplar ve Türklere yönelik olumsuz ibare ve anlatılar ile üstenci mahiyete sahip imgelere yer vermektedirler.

Farslaştırma hedefleri doğrultusundaki görüş ve düşüncelerin dayatıldığı/teşvik edildiği platformlardan biri de gazete ve dergiler olmuştur. Ekberî, *Tebârşinâsî-i Hüviyet-i Cedîd-i İranî* (Yeni İranlı Kimliğinin Kökeni) adlı çalışmasında yeni bir İranlı kimliği oluşturulması ve millet kavramının modernleştirilmesine yönelik çabalarda üç önemli merkez olduğunu ileri sürmüştür. Birinci merkez Berlin'deki *Kâveh Dergisi*, ikinci merkez yine Berlin'deki *İranşehr Dergisi*, üçüncü merkez ise Tahran'daki *Âyende Dergisi*'dir. Bu üç merkez, 16 yıllık Rıza Şah Pehlevî döneminde Fars milliyetçiliği söyleminin yaratılmasında başat bir rol oynamıştır³⁸. Birinci merkez olan *Kaveh*, 1916-1922 yılları arasında Berlin'de Seyyid Hasan Takizade tarafından çıkarılan milliyetçi eğilimlere sahip bir gazetedir. *Kaveh*, I. Dünya Savaşı'nın ortasında Almanya'yı desteklemek; Rusya ve İngiltere'ye karşı ise propaganda yapmak amacıyla Alman Hükûmeti tarafından finanse edilmiştir. Gazetenin adı ise Antik İran kahramanlarından biri olarak kabul edilen *Kaveh*'den gelmekteydi³⁹. *Kâveh Dergisi*, modernitenin yanı sıra İran'ın milli birliğinin ve milli dilinin (Farsçanın) korunmasına, İran'ın eski ulusal gelenek ve göreneklerinin yeniden ihya edilmesine yönelik konuları da ele almıştır.⁴⁰ İkinci merkez olan *Ayendeh dergisi*, tüm İranlıların bir ulus olarak entegrasyonu ve İranlılaşması için gerekli koşulları planlama görevini üstlenmişti. *Ayendeh Dergisi* yazarları, İran'ın milli dilinin Farsça olması gerektiğini vurgulayıp bunun kültürel ve siyasi birliği gerçekleştirmek için bir amaç olduğunu savunmakta ve bu düşüncelerini şu şekilde ifade etmekteydiler: "İran'ın milli birliğiyle kastettiğimiz, bugünkü sınırlar içerisinde yaşayan tüm halkların siyasi, ahlaki ve sosyal birliğidir. Bu ifade siyasi bağımsızlığın korunması ve İran topraklarının bütünlüğünün korunması gibi anlamlar ihtiva etmektedir. Milli birliğin sağlanması için Farsça tüm ülkede yaygınlaştırılmalı ve kılık kıyafet çeşitliliği, yerel farklılıklar, kabile yöneticiliği ortadan kalkmalıdır. Kürt, Arap, Kaşkay, Türk, Türkmen'in birbirleriyle farkı yoktur. Farklı kıyafet giymeyin ve başka bir dil konuşmayın. İran'da dil, ahlak, giyim gibi konularda milli

38 Muhammed Ali Ekberi, *Tebârşinâsî-i Hüviyet-i Cedîd-i İranî (Asr-i Kâçâriye ve Pehlevî-i Evvel)*, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahran 2005, s.102-109.

39 Iraj Afsar, "Kava Newspaper", *Encyclopædia Iranica*, <https://iranicaonline.org/articles/kava>, Erişim Tarihi: 19.05.2021.

40 Ali Asgar Begdili, Sepideh Afşar Rızai, Mehdi Golcan, Ali Rıza Ali Sufi, "Rıza Şah Proje-yi Tarih Nevis-i Nasyonalis-i Der İran", *Cameşinasi-i Tarih*, Tahran 2018, s. 50.

birlik sağlanmadığı sürece, toprak bütünlüğünün her an tehlikeye girme ihtimali bulunmaktadır”⁴¹. Bu dergi milli birliğin sağlanması konusunda şöyle yazmaktaydı:

“İranlılık bizim milliyetimiz, İranlılık her şeyimizdir. İftiharımız, şerefimiz, azimetimiz, kutsiyetimiz, namusumuz, hayatımız. Milliyeti umutlarımızın ve eylemlerimizin odağı yaparsak her şeyden kurtulur, her şeye sahip oluruz. Biz her şeyden önce İranlı olmalıyız, İranlı kalmalıyız. İranlılık, din ve dil ayrımı gözetmeksizin İran milletinin tüm insanlarını kapsayan kutsal ve kapsamlı bir kelimedir.”⁴²

Yine bu derginin önemli yazarlarından biri olan Mahmud Afşar da daha radikal görüşlere yer vererek aşağıdaki düşüncelerini kaleme almıştır: “Farsça ülkenin tamamında yaygın hale gelmeli ve yavaş yavaş yabancı dillerin yerini almalıdır. Bu durum, her yerde ilköğretim okullarının açılması, zorunlu ve parasız halk eğitimi kanununun çıkarılması ile sağlanabilir. Ülkenin her yerinde bilhassa Azerbaycan ve Huzistan’da Farsça kitaplar yayınlanmalıdır. Yavaş yavaş ülkenin en ücra köşelerinde uygun fiyata Farsça gazetelerin yayımlanması için olanak sağlanmalıdır. Bütün bunlar Hükûmetin kontrolünde ve belli bir plan dâhilinde hayata geçirilmelidir. Farsça konuşan insanlar, yabancı (Farsça dışındaki diller için kullanılmıştır) dillerde konuşulan yerlere nakledilerek göç ettirilmelidir. Yabancı dildeki Cengiz ve Timur’un fethini anımsatan yer isimleri kaldırılmalıdır”⁴³.

Üçüncü merkez olan ve Kazımzade İranşehr tarafından çıkarılan İranşehr Dergisine, Rıza Şah döneminin önemli aydın kesimi arasında yer alan Muhammed Kazvini, Rızazade Şafak, Muşfik Kazımı ve Pur Davud gibi isimler katkı sağlamıştır. İranşehr Dergisi yazarları, aşırı milliyetçilik, gücün merkezileşmesi ve milli birlik gibi konuları işlemek suretiyle Rıza Şah’ın tahta geçmesi sürecine uygun bir ortam hazırlayarak Rıza Şah’ın iktidarının meşruiyetini sağlamasında etkili oldular⁴⁴.

Yine Rıza Şah döneminde spesifik olarak aşiretlere karşı uygulanan sosyo kültürel içerikli bazı uygulamalar da söz konusudur. Bunlardan en önemlilerinden biri Taht-ı Kapu (yani kapıya bağlanmak mecaziyla) politikası kapsamında aşiretleri zorunlu yerleşik hayata geçirme politikasıdır. Rıza Şah’ın ulus devlet inşası ve modernleşme

41 Touraj Atabaki, *Azerbaycan Der İran-ı Muasır*, s. 67-68.

42 İbrahim Velizade, Davud İbrahimpur, Reşid Ahmedrash, s. 41.

43 Touraj Atabaki, *Azerbaycan Der İran-ı Muasır*, s. 68-70.

44 Muhammed Mehdi Ensari, “Matbuat-ı Rıza Han-ı Terh-i Endişe-i İranşehri ve Meşrutiyet-sazi Beray-i Hükümet-i Pehlevi”, S 1-2, s. 125.

açısından bir gereklilik olarak gördüğü bu uygulamayı hayata geçirme gerekçelerinden birini konargöçerlerin varlıklarını ve yaşam biçimlerini kendisi ve ülkesi için bir utanç kaynağı olarak görmesi oluşturmuştur⁴⁵. Bu gerekçenin yanı sıra en önemli sebep, Rıza Şah'ın duyduğu siyasi ve güvenlik kaygıdır. Zira aşiretlerin yapılanma biçimleri Şah'ın egemenliği açısından da bir tehdit oluşturmaktaydı⁴⁶. Bu politika, konargöçer yaşama manevi bir anlam yükleyen aşiretler nezdinde çeşitli isyan ve ayaklanma şeklinde karşılık buldu⁴⁷. Bilhassa Kaşkay aşireti⁴⁸ bu uygulamaya en çok tepki gösteren Türk aşiretlerinden biri oldu.

I. 3. Ekonomik İçerikli Politikalar

Yine Rıza Şah döneminde İran Türklerini pasifize etmek için ekonomik eksenli bazı politikalar da başlatıldı. Bu kapsamda gerçekleştirilen en önemli uygulamalardan biri, Azerbaycan eyaletinin gözden düşürülmesi olmuştur. Bu bağlamda Rıza Şah, 1937-38 yılları arasında İran'ın eski idari sistemini değiştiren bir kanunu onaylamış ve bu kanuna göre ülke çeşitli eyaletlere bölünmüştür. Bu kapsamda eyaletler şehirlere, şehirler köylere ve daha küçük yerleşim birimlerine ayrılmak suretiyle yeni bir idari yapı oluşturulmuştur. Bu yeni idari sisteme göre Azerbaycan; Tebriz merkezli Doğu Azerbaycan, Rızaiye (Urmiye'nin adı Rıza Şah döneminde Rızaiye şeklinde değiştirilmiştir) merkezli Batı Azerbaycan olmak üzere parçalanmıştı. Bu bölgenin tamamı Rıza Şah döneminden öncesine kadar Batı dünyası ile iktisadi ilişkileri sağlayan önemli bir ticaret durağı hükmündeydi⁴⁹. Rıza Şah dönemine kadar tahıl ve tarım konusunda önemli ürün ve gelir sağlayan Azerbaycan bölgesi, söz konusu dönemden itibaren kontrol ve baskı altına alınmıştır. Bu kontrol ve baskılar sonucunda hububat merkezi olan Azerbaycan, tahıl sıkıntısı çekecek duruma gelmiştir⁵⁰. Yine

45 Fatıma Necefi Keşküli, "Hala'a-yi Silah Aşair-i Kaşkayî Fars Der Dovre-yi Pehlevî (1304/1357 Hicri-Şemsi)", S 4, Yaz 1389 (2010), s.48.

46 Hoşeng Bahadırî Kaşkayî, **İskan Aşair Der İran Motalaayî Moredî İl-i Kaşkayî**, çev. Milad Yazdan Penah, Şîr Ali Kiyaniyan, Tahran 2022, s.73.

47 Necefi Keşküli, a.g.m., s. 48.

48 Kaşkaylar Rıza Şah tarafından yürütülen silahsızlandırma ve Taht-ı Kapu uygulamalarına karşı biri 1929 ve diğeri 1932 yılında olmak üzere iki kez isyan girişiminde bulunmuştur. Bu isyan merkezi hükümet tarafından bastırılarak çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur. Bk. Lois Beck, **Kaşkayihayi İran**, çev. Hamid Rıza Cihandide, Neşr-i Nezare, Kum 2017, s.154, Gavin Hambly, Charles Merville, **Cambridge of Iran**, ed. Peter Avery, Cambridge Üniversitesi Basım, İngiltere 2008, s. 227-228.

49 Touraj Atabaki, **Azerbaycan Der İran-ı Muasır**, s.71-72.

50 Zare Şahmersi, a.g.e., s.81-82.

Azerbaycan'da bulunan yer altı kaynaklarından da İran'ın diğer eyaletlerinde yeni şehirlerin oluşturulması ve kalkındırılması ve kara ve demir yollarının tesis edilmesi gibi çalışmalarda istifade edilmiştir. Rıza Şah idaresi tarafından ticari faaliyetlerin Tebriz'den Tahran'a kaydırılması yönündeki irade ve girişimler de Tebriz'in öteden beri sahip olduğu ticari konumunun zarar görmesine yol açmıştır⁵¹. Bu kapsamda İsfahan ve Rıza Şah'ın doğum yeri olan Mazenderan, tekstil endüstrisinin merkezleri olmuş, Tahran ise ağır sanayide büyük ilerlemeler kaydetmiştir⁵². 1931-1941 yılları arasında Mazenderan, İsfahan, Batı Azerbaycan ve Doğu Azerbaycan olmak üzere dört eyalette kurduğu 22 fabrikadan sadece ikisinin Azerbaycan'a tahsis edildiği belirtilmektedir⁵³. Rıza Şah özellikle Tahran'ın gelişimine büyük önem vererek bu şehre İran Azerbaycan'ından göç devşirmek suretiyle Azerbaycan Türklerini Fars nüfusunun içerisinde eritmeyi planlamıştır⁵⁴. Rıza Şah, bu bölgeye çok küçük bir bütçe ayırarak ve Sovyetler Birliği ile olan ticaretini kısıtlayarak Azerbaycan ekonomisini zayıflattı. Örneğin, 1944-1945'te Azerbaycan'ın nüfusu Tahran'ın üç katıydı, ama Tahran'ın bütçesi Azerbaycan'ın üç katıydı⁵⁵. Çeşitli güvenlik kaygıları nedeniyle Azerbaycan Eyaleti sınırlarının Türkiye ve Sovyet Azerbaycan'ına kapatılması, bölgede ekonomik durgunluğun yaşanmasına ve esnafın büyük çoğunluğunun Tahran'a göç etmesine neden olmuştur⁵⁶.

Rıza Şah döneminde Azerbaycan Türkleri istihdam alanında da kendi ana dilleri nedeniyle çeşitli sorunlara maruz kalmışlardır. Bu bağlamda Türk kökenli olan ve Türkçenin farklı lehçelerini konuşan insanları, üst düzey vazifelere atamama, hâlihazırda bir göreve sahip olanları ise çeşitli bahanelerle devlet dairelerinden el çektirme gibi politikalar takip edilmiştir⁵⁷.

51 Cemil Hasanlı, **Soğuk Savaş'ın İlk Çatışması İran Azerbaycan'ı**, çev. Ekber N. Necet, Bağlam Yayınları, İstanbul 2005, s.35.

52 Zare Şahmersi, a.g.m., s.81-82.

53 Mojtaba Heidari, "Iranian Turks in Nation-Building Process: First Pahlavi Era", **Sosyal Bilimler Dergisi**, C 8, S 1, 2023, s.82.

54 Araz Güneyli, "Birinci Pehlevi (1929-1941) Döneminde Güney Azerbaycan", **Güney Azerbaycan Sosyal, Kültür, Siyasi Araştırmalar Dosyası**, Ankara, s.74.

55 Şaban Muhammedi ve Ahmed Rızayi, "Berresi-yi Came'e Şenahî Gerayeş ve Kavmiyyet Gerayi Der Azerbaycan Ez Menzur-u Pantürkistha", **Fasılname-yi Tusie-i İctimai**, S 3, 2018, s. 31.

56 Cemil Doğan İpek, "Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies**, XII/1, Yaz 2012, s.271.

57 Azer, a.g.e., s.18.

RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİNİN İRAN TÜRKLERİNİN KİMLİK SÜRECİNE ETKİLERİ

Azerbaycan Türklerine yönelik bu ekonomik çaplı yaptırımların yanı sıra Kaşkaylar, Türkmenler, Halaçlar, Şahsevenler gibi aşiretlere yönelik ise mallarını müsadere etme yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda Kaşkayları Fars Eyaleti'nden uzaklaştırmak isteyen Rıza Şah, onların mülklerini müsadere etmiştir⁵⁸. Halaçlar da Kaşkaylar gibi topraklarının zorla müsadere ettirilmesi uygulamasına tabi tutulmuş ve bu durum onlara ekonomik zorluklar yaşatmıştır⁵⁹. Türkmenlere yönelik uygulanan ekonomik eksenli politikalardan birisi, Türkmen topraklarının devletin tasarrufuna alınması olmuştur. Rıza Şah, toprak mülkiyeti kanunu ile Türkmen Sahra bölgesindeki toprakları devletin tasarrufuna geçirerek subaylara ve üst düzey yetkililere satmıştır⁶⁰.

II. İran Türklerinde Kimlik ve Milli Kimlik

Yukarıda işaret ettiğimiz politikalar, bazı Türk gruplarında Türk kimliğine daha çok bağlanma şeklinde reaksiyon göstermişken diğer bazıları bu uygulamalara asimile olma ve Fars kimliğine yönelme şeklinde yanıt vermiştir. Bu bağlamda bu politikalar çeşitli Türk topluluklarında farklı fraksiyonlar halinde yankı bulmuştur. Örneğin sayıca büyük bir çoğunluğu oluşturan Azerbaycan Türkleri, Rıza Şah Pehlevi dönemi ve sonrası gerçekleştirilen politikalardan en çok etkilenen Türk topluluğu olma özelliğini göstermektedir. Bu politikaların Azerbaycan Türklerinin kimliği üzerine etkileri çeşitli söylemler halinde kendini göstermiştir. Bu bağlamda İbrahim Velizade, Davud İbrahim Pur, Reşid Ahmedrash kaleme aldıkları çalışmalarında Rıza Şah döneminde Azerbaycan'da hâkim olan iki önemli söyleme dikkat çekmiştir. Birinci söylem Azerbaycan aydınları arasında yayılmış olup Rıza Şah'ın İranlılaşma/Farlaşma politikasına hizmet eden söylemdi. Bu söylem, Azerbaycan'ın asimilasyonunu, Farlaştırılmasını ve Azerbaycan'ın kendi kimliğinin ortadan kaldırılmasını savunmaktaydı. Bu söylemi benimseyenler kendilerini İranlı olarak adlandırmakta ve antik İran kültürünü öne çıkararak İranlıları ulusal birliğe davet etmekteydi. Bu görüş 1920-1940'lı yıllar arasında önemli bir etkiye sahip olmakla birlikte popülaritesi II. Dünya Savaşı'ndan sonra önemli ölçüde azaldı. İkinci söylem ise Azerbaycan etnik kimliğini temele alan ve bu bağlamda özellikle 1945-46 yılında ilk önemli ayrılma

58 Mansur Nasiri Tayyibi, **İl-i Kaşkayi Der Tarih-i Muasır-ı İran**, Tahran 1393 (2015), s.104.

59 Belal Hatami Khajeh, **İran'da Yaşayan Halaç Türklerinin Sosyokültürel Yapısı**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s.66.

60 Rıza Şah Estarabad (Gürgen)'i ise kendi tasarrufuna geçirmiştir. Bk. Ahmet Annaberdiyev, **İran Türkmenleri (1881-1979)**, Doktora Tezi, İstanbul 2006, s.85.

eğilimini gerçekleştiren özerkliğe dayalı bir söylemdi⁶¹. Bu önemli tespitin yanı sıra kendisini İranlı olarak gören ve kendi dili olan Türkçeyi konuşmak isteyen ayrılıkçı olmayan görüş de bulunmaktadır.

Yine Şaban Muhammedi ve Ahmed Rızayı kaleme aldıkları çalışmada Pehlevi Hükümetinin iktidara gelmesi ve Fars milliyetçiliğine dayalı faaliyetleriyle birlikte Azerbaycan'da hem ulusal kimliğe yönelik tutumda hem de etnik kimliğe yönelik eğilimde değişiklikler oluştuğuna işaret etmektedir. Söz konusu yazarlar modern devlet oluşturma kisvesi altında ekonomik, kültürel, siyasi kısıtlamaların ve hakaret içerikli söylemlerin Azerbaycan Türkleri arasında Pan-Türkizme eğilimi arttırdığını belirtmektedir⁶². Ancak özellikle Tahran ve çevresine göç eden Azerbaycan Türklerinin Türk kimliğini inkâr etme ve kendilerini Aryan soyuna bağlama çabasında olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Özellikle bu düşünceye sahip olan Azerbaycan Türkleri azımsanmayacak kadar çoktur. Bu durum Pehlevi döneminde uygulanmaya başlayan ve sonraki dönemlerde de devam eden Fars etnik temelli milliyetçilik politikalarının etkisinin bir sonucudur. Nitekim geçmişten bu yana eğitim kurumlarında mevcut olan Fars dışındaki tüm etnik grupları Aryan ırkına bağlama çabaları, başta Türkler ve Araplar olmak üzere diğer etnik gruplara karşı üstenci bakış ve aşağılama politikaları, kendilerinin kabullenilmesini isteyen bir kısım İran Türklerinde Fars kimliğine eğilim şeklinde yankı bulmuştur. Yine günümüzde Pehlevi yönetimi ve onun uygulamalarına yönelik abartılı hayranlığı barındıran akademik yazılar ve düşüncelerin İran Türkleri üzerine de nüfuz etmesi, Fars milliyetçiliğinin yüceltilmesi ve Türk milliyetçiliğine yönelik görüş ve düşüncelerin sansüre uğraması-kısıtlanması Fars milliyetçiliğinin etki sahasının genişlemesine neden olmuştur. Yine şunu da belirtmeliyiz ki günümüz Güney Azerbaycan olarak da bahsedilen İran Azerbaycan'ında ve Türklerin yoğunluklu olarak buldukları sahalarda Türk kimliği ve Türkçe konusundaki hassasiyetler de gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim İran resmi ve gayri resmi kurumları tarafından Türklere karşı yapılan üstenci bakış ve hakaret içerikli yaklaşımlara karşı, büyük bir Türk yekûnunun protesto gösterileri ve tepkileri olmuştur. Bütün bu hareketler Türk kimliğinin İran Azerbaycan'ında alevlenmesinde etkili olmuştur.

Örneğin Fars Haber Ajansında yayımlanan Türklerin, İran'ın milli gururunu çalan salyangoza benzetilmesi⁶³, 12 Mayıs 2006 tarihli İran gazetesinde "Hamamböceklerinin

61 İbrahim Velizade, Davud İbrahim Pur, Reşid Ahmedrash, "Taberşenasi Hoviyet-i Kavmi Türk Zebanan Der Dovre-yi Reza Şah", *Motalaa-yi Came'e Şenasi*, C 12, S 42, 2019.

62 Muhammedi ve Rızayı, a.g.m., s.29-49.

63 <https://gunaz.tv/fa/post/40378>, Erişim Tarihi: 14.12.2024

RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİNİN İRAN TÜRKLERİNİN KİMLİK SÜRECİNE ETKİLERİ

bizi böcekleştirmemeleri için ne yapmalıyız” başlığıyla Manna Neyistani tarafından Türkleri hamamböceğine benzeten bir karikatür çizilmesi⁶⁴, 2015 yılında İran Seda-yi Sima’ında yayımlanan Fitileh (ملی‌تف) adlı programda Türklerin, diş fırçası yerine tuvalet fırçası kullanan ahmak kişiler olarak tanıtılması⁶⁵, 2017 yılında Terh-e No adlı gazetede Türkleri aşağılayan bir yazı kaleme alınması⁶⁶, 22 Ağustos 2018’de Tesnim gazetesinin Kaşkay halkına hakaret ederek onları hırsız gibi olumsuz içerikli sıfatla nitelendirmesi⁶⁷, 2025 yılında ise Tahran’daki Piruzi Futbol takımı ve Yezd’deki Shahdab voleybol takımı taraftarları Azerbaycan Türklerine ve Traktör Sazi takımına hakarete bulunması⁶⁸, İran’da Türk şuurunun canlanmasında ve çok sayıda protestonun düzenlenmesinde etkili olan olaylardır.

Rıza Şah dönemi ve uyguladığı politikalar, özellikle Kaşkaylar ve Türkmenler gibi önemli Türk aşiretleri arasında kimlik söyleminin şekillenmesinde de etkili olmuştur.

Rıza Şah’ın devleti ve ülkeyi modernleştirme ve merkezileştirme hedefleri doğrultusunda aşiretlere yönelik uygulamış olduğu baskıcı ve dayatmacı politika ve uygulamaların başka bir sonucu da Merkezi Hükûmet ile aşiretler arasındaki uçurumu derinleştirilmesi olmuştur. Devlet ile toplumun önemli ve dinamik yapılardan biri olan aşiretlerin aralarının açılması istikrarsız ve kırılğan bir yapının oluşmasına yol açmıştır⁶⁹. Dahası daha çok siyasi ve güvenlik kaygılarıyla aşiretlere karşı uygulanan Taht-ı Kapu politikası gibi bazı uygulamalar aşiretlerin yanı sıra ülkenin iktisadi hayatında da çok ciddi zararlara yol açmıştır. Bununla birlikte devlet aygıtı tüm önemli kurum ve bileşenleriyle birlikte Rıza Şah’ın modernleşmeci ve merkezileşmeci politikaları doğrultusunda hareket etmeye devam etmiştir. Bu bağlamda Farsçanın resmî dil kabul edilerek İran’daki tüm etnik gruplara Fars dilinin kullanımının dayatılması, gayrı-Fars unsurların Farslaştırılması, azınlık yapıların kimlik ve kültürlerinin yok sayılması ve reddedilmesi gibi uygulamalar Rıza Şah idaresinin hedefleri bağlamında değerlendirildiğinde belli ölçüde bazı kazanımların elde edilmesini sağlasa da söz konusu yaklaşım ülkedeki gayrı-Fars aşiretlerde bir tür aşiret asabiyesi de doğurmuştur.

64 Fereydoun Safizadeh, “The Dynamics of Ethnic Identity in Iranian Azerbaijan”, *Journal of Pedagogy, Pluralism, and Practice*, C 5, 2013, s.61-62.

65 <https://gunaz.tv/fa/post/80167>, Erişim Tarihi: 15.12.2024.

66 <https://www.kisa.link/jXFdg>, Erişim Tarihi: 15.12.2024.

67 Anastasia Goncharova, Mirmehdi Aghazade, “Azerbaijani Turks in Iran: From the History to the Modernity”, C 5, S 1, 2021, s.152.

68 <https://l24.im/KtMYI>: Erişim Tarihi: 05.01.2025.

69 Abdullah Ali Berzi, *Nasyonalizmi Kaşkayi*, Tahran, s.101.

Bu bağlamda Kaşkaylardaki ulusçuluk anlayışını İran'ın diğer topluluklarından farklı bir yönde olduğunu ileri süren Zarasa Recai Destgib, Hamid Rıza Hakikat, Muhammed Kazım Kaveh Pişgadem, Kaşkaylarda dinin kurumsallaşmasının çok fazla oturmadığını, bir arada yaşama arzularına rağmen kendi aşiretlerinin çıkarlarını gözettiğini ve hatta zayıf yöneticiler iktidardayken yabancı devletlerle iş birliği yaptıklarını ifade etmektedir⁷⁰. Abdülkerim Şibani, Mehrzad Serferazi, İlham Kovanlı Kaşkay halkının kimliğini Kaşkay Türkçesi, gelenek, İran, din ve çağdaşlık olmak üzere beş ögenin oluşturduğunu belirtmektedir⁷¹.

Temel dayanağını toplumsal, tarihî ve siyasal yapıdan, göçebe, kırsal ve kentsel olmak üzere üç yaşam biçimindeki halkın yaşam biçimi ve ekonomisinden alan Kaşkay kültürü; örf, adet, inanç, norm, yazılı ve yazısız değerlerle doludur. Bu unsurların etkileşimi ve bir arada yaşaması Kaşkay kabilesi için ortak bir kültürel mirasın oluşmasına yol açmıştır.

Günümüzde aşiret asabiyesinin yanında Türk kimliğinin farkındalığında olup bu kimliği savunan Kaşkaylar da bulunmaktadır. Ancak yerleşik hayata geçen Kaşkaylar arasında, Fars kimliğini benimseme ve kendilerini Fars hissetme eğilimleri bulunan kesim azımsanmayacak miktardadır. Bunda Rıza Şah döneminde uygulanmaya başlanan ve Muhammed Rıza Şah Pehlevi döneminde de tonu daha da sertleştirilerek devam ettirilen (Fars eyaletinde Kaşkayların bulunduğu bölgeye Farsların yerleştirilmesi ve eğitim kurumlarında Farsçanın ve Fars kültürünün dayatılması ve Kaşkayların Pehleviler döneminde büyük ölçüde sindirilmesi, ilhanlık kurumunun ortadan kaldırılması, aşiret yapısının zayıflatılması) gibi politikalar son derecede etkili olmuştur.

Sünni inanca mensup olan Türkmenlerde ise Fars kimliği ve kültürüne olan eğilim yok denecek kadar azdır. Bunda Türkmenlerin mezhebinin farklı olması, geleneksel yapılarını korumuş ve sürdürüyor olmaları, buldukları coğrafya son derece etkili olmuştur. Bu bağlamda Türk toplulukları arasında kendi kültürlerini, kimliklerini ve dillerini en çok koruyan grubun Türkmenler olduğunu söylememiz mümkündür.

Halaçlar ise Rıza Şah'ın uygulamış olduğu politikalardan sayıca az bir yekûna sahip olmaları dolayısıyla en çok etkilenen gruplardan biridir. Bu durum onların kendi

70 Zarasa Recai Destgib, Hamid Rıza Hakikat, Muhammed Kazım Kaveh Pişgadem, "Gofteman-ı Nasyonalisti İl-i Kaşkayî Ez Meşrutâ Ta İnglâb-ı İslâmî", **Pejuheşi-i Fasılname-yi İlmî**, S 60, 2022, s.177.

71 Abdülkerim Şibani, Mehrzad Serferazi, İlham Kovanlı, "Tesirat-ı Cihan Şoden-i Ber Hovi-yet-i Kavmi İl-i Kaşkayî", s.16.

RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİNİN İRAN TÜRKLERİNİN KİMLİK SÜRECİNE ETKİLERİ

kimliklerine ve dillerine bakış açılarına da yansımıştır. Doerfer Halaçların kendi ana dillerine yönelik olumsuz bakışlarına dair dikkat çekici bilgiler aktarmıştır. Buna göre o, Halaçların ana dillerini kendi aralarında iletişim kurarken kullandıklarını ve bu dili daha çok bir jargon olarak gördüklerini ifade etmiştir. Yine Halaçların topluluk dışındaki insanlarla iletişim kurarken Farsçayı kullanmakta olduklarını bunun nedeninin ise kendi dillerini utanç verici bulduklarından kaynaklandığını belirtmektedir⁷². Halaçların kendi ana dillerine yönelik bu olumsuz yaklaşımın altında yatan önemli bir etken olarak Rıza Şah döneminden beri uygulanmakta olan Fars ve Farsça eksenli milliyetçilik politikasının diğer dil ve ırklara yansımalarının bir sonucu olması muhtemeldir. Zira bu politikalar kapsamında Fars kimliği ve Farsça yüceltilirken, gayri Fars ve Farsça dışındaki dillere üstenci bir bakışla yaklaşılarak tahkir ve yok sayılma gibi bir yaklaşım benimsenmekteydi.

SONUÇ

Rıza Şah döneminden itibaren resmi düzlemde uygulamaya konulan ve sonraki dönemlerde de devam eden Fars etnik temelli milliyetçilik anlayışının İran Türkleri üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda konargöçer yaşam tarzı ve aşiretlerin kendine has gelenekleri, İran'daki Türk topluluklarının kimlik ve milli kimlikleri üzerinde son derece etkin rol oynarken aşiretlerin zorunlu olarak yerleşik hayata geçirilmesiyle birlikte Farsçanın ve Fars kimliğinin dayatılmasının bir sonucu olarak İran Türklerinin asimile olma sürecinde artış gözlemlenmiştir. Ancak yine bu dönemin politikasının bir sonucu olarak Türk kimliği ve Türkçeye yönelen, Fars kimliğine ve kültürüne karşı ise olumsuz duygular besleyen kesimde de artış gözlemlenmektedir. Son olarak İran Türklerinin merkezden uzaklaştıkça Türk kimliğine yönelik eğilimleri ve sempatilerinin arttığını, Tahran ve çevresinde meskûn olan Türkler arasında ise Fars kimliğine eğilimin daha fazla olduğunu söylemek de mümkündür.

Bütün bunlarla birlikte Rıza Şah döneminde Türklere karşı uygulanan pasivize politikalarının, İran Azerbaycan'ında Seyyid Cafer Pişeveri önderliğinde kurulan Azerbaycan Milli Hükûmetinin (1945-46) vücut bulmasına neden olduğunu söylemek de mümkündür. Nitekim Azerbaycan Milli Hükûmeti döneminde İran Azerbaycan'ı Türk kimliği ve Türkçe açısından altın çağ yaşamış, İran Azerbaycan'ında Türkçe resmi dil ilan edilmiş, çok sayıda Türkçe gazete neşredilmiş ve sosyo-kültürel

72 Soner Bosnalı, "Dil Edimi Açısından Halaççanın Konumu", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, C 32, 2012, s.45.

anlamda çok sayıda reform programlarına imza atılmıştır. Bu dönemde Türkçeye ve Türk kimliğine duyulan bu yoğun ilgi, Rıza Şah dönemi politikalarına olan tepkilerin yansımasıdır.

İntihal Taraması

Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)

This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)

Etik Beyan

Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article

Açık Erişim Lisansı

Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License

KAYNAKÇA

- Abrahamian, Ervand, **Modern İran Tarihi**, çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.
- Afsar, Iraj, “Kava Newspaper”, **Encyclopædia Iranica**, <https://iranicaonline.org/articles/kava>, Erişim Tarihi: 19.05.2021.
- Annaberdiev, Ahmet, İran Türkmenleri (1881-1979), Doktora Tezi, İstanbul 2006.
- Atabaki, Touraj, **Azerbaycan Der İran-ı Muasır**.
- Ayetullah Mirzayi, Seyyid, “Nasyonalizm ve Kavmiyyet Der İran”, **Mecelle-yi Cameşenasi-yi İran**, S 1, 2017, s.69-103.
- Azer, San’an, **İran Türkleri**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1947.
- Bahadri Kaşkayî, Hoşeng, **İskan-ı Aşair Der İran Motalaayi Moredi İl-i Kaşkayî**, Çev. Milad Yazdan Penah, Şir Ali Kiyaniyan, Tahran 2022.
- Bars, Mehmet Emin, “Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 4, S 2, 2017, s.38-51.
- Beck, Lois, **Kaşkayihayi İran**, çev. Hamid Rıza Cihandide, Neşr-i Nezare, Kum 2017.
- Beghdili, Ali Asghar, Afşar Rızai, Sepide, Golcan, Mehdi, Alisufi, Alırıza , “Rıza Şah ve İran’da Milli Tarih Yazım Projesi”, çev. Zühre Nur Celep, **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 4, S 8, 2022, s.1014-1023.
- Berzi, Abdullah Ali, **Nasyonalizmi Kaşkayî**, Tahran.
- Bosnalı, Soner, “Dil Edimi Açısından Halaçcanın Konumu”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, C 32, 2012, s.45-67.
- Calhoun, Craig, **Milliyetçilik**, çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.
- Can, Halit, **Milliyetçilik, Din ve Laiklik**, Marifet Yayınları, İstanbul 2004.
- Destgib, Zarasa Recai, Hakikat, Hamid Rıza, Kaveh Pişgadem, Muhammed Kazım, “Gofteman-ı Nasyonalisti İl-i Kaşkayî Ez Meşruta Ta İngılab-ı İslami”, **Pejuheşi-i Fasılname-yi İlmi**, S 60, 2022, s.161-180.
- Deylemiyi Mazi, Emin, “Hoviyetsazi-yi Milli Der Dovran-ı Pehlevi-yi Evvel”, **Neşriye-yi Zamane**, 1386 (2007), s.82.

Ekberi, Muhammed Ali, **Tebârsînâsî-i Hüviyet-i Cedîd-i İrânî (Asr-i Kâçâriye ve Pehlevî-i Evvel)**, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahran 2005.

Ensari, Muhammed Mehdi, “Matbuat-ı Rıza Han-ı Terh-i Endişe-i İrânşehri ve Meşrutiyetsazi Beray-i Hükûmet-i Pehlevi”, S 1-2.

Ertan, Temuçin F., Örs, Orhan, “Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir?”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 62, Bahar 2018, s.39-84.

Goncharova, Anastasia, Aghazade, Mirmehdi, “Azerbaijani Turks in Iran: From the History to the Modernity”, C 5, S 1, 2021, s.145-156.

Güneyli, Araz, “Birinci Pehlevi (1929-1941) Döneminde Güney Azerbaycan”, **Güney Azerbaycan Sosyal, Kültür, Siyasi Araştırmalar Dosyası**, Ankara.

Hambly, Gavin, Merville, Charles, **Cambridge of Iran**, ed. Peter Avery, Cambridge Üniversitesi Basım, İngiltere 2008

Hanigi, Hadi, “Hoviyet ve Goftemanhayi Hoviyet Der İrân”, **Hoviyet Der İrân, Ruykerd-i Siyasi, İctimai, Ferhengi, Edebi Be Hoviyet ve Buhran-ı Hoviyet Der İrân**, Tahran 2004.

Hasanlı, Cemil, **Soğuk Savaş'ın İlk Çatışması İrân Azerbaycan'ı**, çev. Ekber N. Necet, Bağlam Yayınları, İstanbul 2005.

Hatami Khajeh, Belal, **İrân'da Yaşayan Halaç Türklerinin Sosyokültürel Yapısı**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.

Heidari, Mojtaba, “Iranian Turks in Nation-Building Process: First Pahlavi Era”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, C 8, S 1, 2023, s.75-97.

Hobsbawm, E. J., **1780'den Günümüze Milliyet ve Milliyetçilik**, “Program, Mit, Gerçeklik”, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.

<https://gunaz.tv/fa/post/40378>, Erişim Tarihi: 14.12.2024

<https://gunaz.tv/fa/post/80167>, Erişim Tarihi: 15.12.2024.

<https://l24.im/KtMYI>: Erişim Tarihi: 05.01.2025.

<https://www.kisa.link/jXFdg>, Erişim Tarihi: 15.12.2024.

İpek, Cemil Doğan, “Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies**, XII/1, 2012, s.267-283.

RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİNİN İRAN TÜRKLERİNİN
KİMLİK SÜRECİNE ETKİLERİ

Kashani-Sebat, Firoozeh, **Sınır Kurguları İran Ulusunun Şekillenmesi (1804-1946)**, Çev. Duygu Şendağ, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.

Kaşgay Türkleri Belgeseli - Yandex.Video, Erişim Tarihi: 05.02. 2021.

Kemali Erdegani, Ali Ekber, “Bohran-ı Hoviyet ve Evamil-i Teşdid-i An Der İran”, **Hoviyet Der İran, Ruykerd-i Siyasi, İctimai, Ferhengi, Edebi Be Hoviyet ve Buhran-ı Hoviyet Der İran**, Tahran 2004.

Kesrevi, Ahmed, **Azeri Ya Zeban-ı Bastan-ı Azerbaycan**, 1946.

Kuşat, Ali, “Bir Değerler Sistemi Olarak Kimlik Duygusu ve Atatürk”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 15, 2003, s. 45-61.

Moharremi, Tohid, “Hoviyet-i İrani, İslam-i Ma”, **Hoviyet Der İran, Ruykerd-i Siyasi, İctimai, Ferhengi, Edebi Be Hoviyet ve Buhran-ı Hoviyet Der İran**, Tahran 2004.

Muhammedi Şaban, Rızayi, Ahmed, “Berresi-yi Came’e Şenahti Gerayeş ve Kavmiyyet Gerayi Der Azerbaycan Ez Menzur-u Pantürkistha”, **Fasılname-yi Tusiye-yi İctimai**, S 3, 2018, s.29-56.

Nasiri Tayyibi, Mansur, **İl-i Kaşkayi Der Tarih-i Muasır-ı İran**, Tahran 1393 (2015).

Necefi Keşküli, Fatıma, “Hala’a-yi Silah Aşair-i Kaşkayi Fars Der Dovre-yi Pehlevi (1304/1357 Hicri-Şemsi)”, S 4, Yaz 1389 (2010), s. 47-55.

Nevruzi, İbrahim Hasan, “Vakavi Nakş-i Ruşenfıkran-i İrani Der Tekvin-i Nasyonalizm ve Şebe-yi Modernizm”, **Fasılname-yi İlmi Camee-yi Şenasi-yi Siyasi-yi İran**, 2020, s.2541-2563.

Nusreti Nejad, Ferhad, **Dovlet ve Hoviyet: Modern Şoden-i Devlet ve Ber Saht-ı Hoviyet-i Seraseri Der Dovre-yi Pehlevi-yi Evvel**, Neşr-i Agah, Tahran 2022.

Safızadeh, Fereydoun, “The Dynamics of Ethnic Identity in Iranian Azerbaijan”, **Journal of Pedagogy, Pluralism, and Practice**, C 5, 2013, s.55-75.

Sarıkaya, Yalçın, **Tarihî ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran’da Milliyetçilik**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.

Şahid, Ata, **İran’da Türk Kimliğinin Siyasallaşması**, Sosyoloji Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2025.

Şahmersi, Perviz Zare, **Tarih-i Zeban-ı Türki Der Azerbaycan**, Tebriz 1385 (2006).

Şeriatı, Ali, **İran ve İslam**, çev. Kenan Çamurcu, Fecr Yayınları, Ankara 2016.

Şibani, Abdülkerim, Serferazi, Mehrzad, Kovanlı, İlham, “Tesirat-ı Cihan Şoden-i Ber Hoviyet-i Kavmi İl-i Kaşkayı”.

Şimşek, Ufuk, Ilgaz, Selçuk, “Küreselleşme ve Ulusal Kimlik”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 9, S 1, 2007, s.189-199.

Tagibzade, Ahmed, “Hoviyet-i Milli ve Evamil-i Buhran-ı An Der İran”, **Hoviyet Der İran, Ruykerd-i Siyasi, İctimai, Ferhengi, Edebi Be Hoviyet ve Buhran-ı Hoviyet Der İran**, Tahran 2004.

Tala’a, Hoşeng, **Nasyonalizmi İrani, İntişarat-ı Samarqand**, Tahran 2017.

Tarafdari, Ali Muhammed, “Oham Tarih-i Mukaddes”.

Taş, Gün, **İran’ın Ulusal Bütünlüğü ve Güney Azerbaycan Sorunu**, Binyıl Yayınevi, Ankara 2016.

Velizade, İbrahim, Pur, Davud İbrahim, Ahmedrash, Reşid, “Taberşenasi HövİYet-i Kavmi Türk Zebanan Der Dovre-yi Reza Şah”, **Motalaa-yi Came’e Şenasi**, C 12, S 42, 2019, s.41-56.

Yanık, Celalettin, “Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi”, **Kaygı**, 2013, s.225-232.

Zarae, İsmet, **Tesir-i İkdamat-ı Atatürk Ber Seyri Modern Şoden-i İran Zamanı Rıza Şah**, Yüksek Lisans Tezi, Sistan-Belucistan 2012.